

DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMALARI – VII

**TÜRKİYE'DE
DİNLER TARİHİ
(Dünü, Bugünü ve Geleceği)**

TÜRKİYE DİNLER TARİHİ DERNEĞİ YAYINLARI

TÜRK DİNİ TARİHİ ARAŞTIRMALARINDA FENOMENOLOJİK METOD: HİKMET TANYU ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Münir YILDIRIM

Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Türkiye’de Türk Dini Tarihi araştırmalarında öne çıkan isimlerden biri de hiç şüphesiz Hikmet Tanyu’dur. O, Dinler Tarihi disiplini içerisinde özel alan olarak “Türk Dini Tarihi” araştırmalarını başlatandır. Tanyu ile başlayan çalışmalar onun öğrencileri tarafından akademik alanda devam ettirilmiştir.

Konun ana çerçevesi içerisinde Hikmet Tanyu’nun Türk Dini Tarihi alanında yapmış olduğu çalışmaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri
2. Türklerde Taşla İlgili İnançlar
3. Türklerin Dini Tarihçesi
4. İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı
5. Dinler Tarihi Araştırmaları

Tanyu’nun Türk Dini Tarihi alanında makale şeklindeki çalışmalarını da şu şekilde verebiliriz.

1. Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar

Türk Folklor Arş. Yıllığı, Cilt: II, Ankara 1975

2. Başka Ülkelerde Adak ve Adak Yerleri

AÜİFD, Cilt: VIII, Ankara 1960

3. Dini Folklor veya Dini-Manevi Halk İnanışlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma

AÜİFD, Cilt: XXI, Ankara 1976

4. Türklerde Ateşle İlgili İnançlar

DSİ, Ankara 1976

5. Türklerde Muhtelif Dinlere Dair Bir İnceleme

İslam Der. Cilt: III, Yıl: 1959

Bunların dışında Hikmet Tanyu'nun çeşitli ansiklopedilerde de Türk Dini Tarihi ile ilgili yazıları bulunmaktadır.

Türk Dini Tarihinin, Dinler Tarihinde olduğu gibi öncüsü olan Hikmet Tanyu, bu alana yönelik araştırmalarında tarihi, karşılaştırma ve fenomenolojik metotları kullanmıştır. Bununla birlikte Tanyu, Türk Dini Tarihi çalışmalarında bu metotların yanında etnolojik temelli yaklaşımlarda da bulunmuştur. Genelde Tanyu'nun çalışmalarında bu metotların beraber kullanıldığı görülmektedir.

Hikmet Tanyu, Türk kültürü ve dini folklor konusuna büyük önem vermiş, folklordaki dini unsurları tespiti çalışmıştır. O, halk inanışları arasında dinle ilgili olanları değişik yönleriyle ele alarak tasnif etmiş, bu inanışların Din Fenomenolojisiyle ve Dinler Tarihiyle ilgisini ortaya koymaya çalışmıştır.¹

Bu çalışmamızda Tanyu'nun Türk Dini Tarihi araştırmalarında fenomenolojik metodu nasıl kullandığı irdelenecektir. Bu bağlamda Tanyu fenomenolojisinin temellerini belirlemede onun Türk Dini Tarihinde görülen fenomenleri, teorik ve pratik çerçevede nasıl sınıflama yaptığını belirtmek gerekmektedir.

Hikmet Tanyu'nun Metodolojisinin Ana Unsurları

Hikmet Tanyu'nun çalışmalarında fenomenolojik metot yerine "tarihsel fenomenolojik metot" denilmesi daha uygun bir yaklaşım olmaktadır. Zira fenomenolojik metodun din bilimlerindeki en önemli temsilcisi olan Van der Leeuw'un çalışmalarında bu metot tarihi dışlayıcı bir istikamettir. Burada yaptığımız gözlemlerde Tanyu'nun tarihi dışlamayan bizzat dini fenomenleri tarihin içerisinde kabul eden bir anlayışla hareket ettiğini belirtmekte yarar vardır.

Hikmet Tanyu'nun eserleri arasında fenomenolojik metodu uyguladığı en önemli iki çalışması şunlardır:

1. Türklerde Taşla İlgili İnançlar

1 Abdurrahman Küçük, *"Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun Hayatı, Eserleri ve Fikirleri"*, AÜİFD, Cilt: XXXVI, Ankara 1997, s. 504.

2. Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri

Türkiye’de Dinler Tarihi araştırmalarında fenomenolojik metodu uygulayanlardan belki de ilki olarak Hikmet Tanyu’yu görebiliriz. Ona göre Türkiye, din fenomenolojisine malzeme teşkil edecek kadar çeşitlikte bir değere sahiptir. Tanyu’nun Türkiye’deki dini fenomenlere yönelik bu bakışı aynı zamanda dini etnoloji açısından da ilgi çekicidir.² Tanyu’nun fenomenolojisindeki bakış açısı, bir dini fenomenin ilahi ve aşkın bir boyutta ele alınmasıdır. Bir başka deyişle dini fenomenlerde, katı tarihselselcilikten, dinin ilahi yönünün göz ardı edilmişinden ve basit bir indirgemecilikten kaçınmaktır.

Tanyu’nun fenomenolojisinde fark edilen unsurlardan biri de kutsalın dindar insan üzerindeki etkisidir. Hiyerofanilerle kendisini ifşa eden kutsal, ona göre dindar insan üzerinde sosyal ve psikolojik etki yapar. Tanyu’nun fenomenolojisini belirlemede teorik çerçeve içerisinde de ifade edeceğimiz gibi insanlığın kollektif şuurunun yansımalarını teşkil eden mitler, ritüeller ve efsaneler dini tarihin açığa çıkmasının temel kaynaklarıdır.

A. Teorik Çerçeve

Tanyu’nun Türk Dini Tarihi çalışmalarında teorik plandaki çerçevesini birkaç maddede toplamak mümkündür:

1. Türk dini inancının bütününü oluşturan unsurları tespit etmekle birlikte onları sınıflamak ve bunun sonucunda fenomenolojik tahliller yapmak.

2. Türk dini inancındaki fenomenolojik yaklaşımda, din fenomenolojisinin temel yaklaşımlarından olan katı indirgemecilikten kaçınmak ve dini fenomenin tarihi ve ilahi yönünü vurgulamak.

3. Türk inanışlarına yönelik her yönlü araştırmanın tüm insanlığın düşünce tarihini aydınlatmaya yönelik bir adım olduğunu anlamak gerekir. Bu bağlamda Tanyu, Jung ve Eliade de olduğu gibi insanlığın kollektif şuuruna dikkat çekmektedir.

Hikmet Tanyu’nun Türk Dini Tarihine yönelik çalışmalarında fenomenolojik metodunun yapısı yukarıda belirtilen teorik çerçevede kendi-

2 Mustafa Alıcı, “Dinler Tarihine İlk Modern Türk katkısı: Hikmet Tanyu’nun (1918–1992) Etnografik Fenomenolojisinin Temelleri”, Dini Araştırmalar, Cilt: IX, Sayı: 26, s. 123–124.

sini göstermiştir. Bu metodolojik yaklaşım kanaatimizce etnolojik kaynaklı “tarihsel fenomenolojik” bakış açısı biçimindedir.

B. Pratik Çerçeve

Tanyu’nun fenomenolojik yaklaşımının pratik temeli Türk Dini Tarihindeki halk inanışlarında görülen fenomenleri tespit ile başlar. Tanyu, burada Türk halk kültüründeki etnolojik, folklorik fenomenleri açıklamaya çalışır. Ona göre tespit edilen dini fenomenlerin özüne inilerek onların gerçek anlamı kavranır. Bununla birlikte Tanyu’ya göre tespit edilen fenomenlerin tarihi süreçteki boyutunu göz ardı etmemek gerekir. Zira Tanyu, her şeyden önce Türk inanışlarındaki fenomenleri dini olarak kabul etmekte, bu fenomenlerin dini değeri üzerinde durmaktadır.

Tanyu, kendi fenomenolojisinde linguistik biliminden ziyade kültürel çalışmalara ışık tutacak etnografik filolojiyi önemli bir metodolojik araç olarak kullanır. Bu metotla o, dilin milli kültürel değerlerin aktarıldığı ve dinle beraber milletin en temel iki kaynağı olduğunu belirtir.³ Bununla birlikte Tanyu’nun fenomenolojisi aynı zamanda birbiriyle bağlantılı etnolojik yapı tipleriyle de ilgilenir. Türk halk inanışlarındaki “adak, “taş”, “dağ”, “ağaç”, “ateş” gibi fenomenlere ağırlık vererek halkın kültürel değerlerinde öne çıkan unsurları anlamaya çalışır. Tanyu’nun bu fenomenolojisi tarihsel ve mahalli unsurlara daha çok ilgi duyduğunu ortaya koymaktadır.

Hikmet Tanyu’nun Metodolojisinde Fenomen Modelleri

Tanyu’nun metodolojisinde Türk dini inancında öne çıkan dini fenomenler bulunmaktadır. Bunlar Tanyu’nun eserlerinde tarihi süreçteki taşıdıkları anlam, Türk dini inancındaki yeri ve günümüzdeki sosyo-kültürel değeri ile ele alınır. Tanyu’nun Türk dini inancında belirlemiş olduğu dini fenomenler şunlardır:

3 Alıcı, s. 140.

a) Tanrı

Türk dini Tarihinin gelişim sürecinde Tanrı kavramının varlığı eski devirlerden itibaren kabul edilir. Türklerdeki “Tanrı” kelimesinin Hunlar devrinde gök ile birlikte ulûhiyet ifade ettiği, bunun da Türklerdeki ilahi hâkimiyet telakkisinin başlangıcını oluşturduğu ileri sürülür.⁴

Hikmet Tanyu’nun Türk Dini Tarihine yaklaşımının temelinde tarih boyunca Türk Tarihinin bütünlük arz ettiği anlayışı yatmaktadır. Bu çerçevede Tanyu, Genel Türk Tarihinden hareketle Türklerin dini tarihinde görünen ve Türk inanç sistemindeki en yüksek dereceye sahip ilk fenomenin “Gök Tanrı” olduğunu vurgular. Bununla birlikte Türklerin yaşadığı bölgelerde ilk dini terimin Gök Tanrı’nın “Tengri” şeklindeki adı olduğu vurgulanır.⁵ O, eski Türk inanışlarındaki ana terim olan “Tanrı” fenomenini analiz ederek metoduna başlar. Tanyu, Türklerdeki “Kök-Tengri” teriminde, “Kök”ün yani “Gök”ün Tanrı anlamında değil, yücelik manasında sıfat olarak kullanılmış olduğuna dikkat çeker. Bu durumda “Gök Tanrı”, kendisine tapınılan mavi gökyüzünü değil de Yüce Tanrı’yı ifade eder.⁶ Ayrıca Tanyu’ya göre Türk inanışlarındaki dağ, ağaç, orman ve taşla ilgili kültler de bu fenomeni destekler.⁷

Tanyu, Türk dinindeki Tanrı kavramının anlamı ile ilgili olarak bu kavramın Türkler arasında fonetik özelliklere göre söyleyiş biçimleri üzerinde durur. Burada Tanyu, Türklerin “Tengri” adını, Tanrı veya o dinin en yüksek varlığını karşılamak üzere kullandıklarını belirtir.⁸ O, Türk dini inanışındaki Tanrı anlayışı ile İslam’daki Tanrı anlayışının uygunluk gösterdiğine dikkat çekerek Türklerin Tengrilerine İslam’daki gibi en yüksek ilahi varlık sıfatını verdiklerini kaydeder.⁹ Tanyu aynı zamanda Türklerde gök ve semavi cisimlere ait kavramların ifadelerini, İslam dinindeki eş anlamları ile karşılaştırmakta ve aralarında benzerlik kurmaktadır.¹⁰

4 Bkz. J. Paul Roux, “Yaşayan Türkologlar”, Tarih ve Toplum Der. Mart 1986, s. 309; Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1994, s. 48.

5 Bkz. J. Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul 1994, s. 12-90.

6 Hikmet Tanyu, *İslamlıktan Önce Türkler’de Tek Tanrı İnancı*, Ankara 1980, s. 15.

7 Hikmet Tanyu, *Türklerin Dini Tarihçesi*, İstanbul 1978, s. 139.

8 Tanyu, *İslamlıktan Önce Türkler’de Tek Tanrı İnancı*, s. 7-15.

9 Tanyu, *İslamlıktan Önce Türkler’de Tek Tanrı İnancı*, s. 44.

10 Tanyu, *İslamlıktan Önce Türkler’de Tek Tanrı İnancı*, s. 136-170.

b) Taş

Hikmet Tanyu'nun metodolojisinde fenomenolojik bakış açısıyla ele alınan diğer bir çalışması "Türkler'de Taşla İlgili İnançlar" adlı eseridir. O, bu çalışmada bir dini fenomen olarak taşla ilgili Türkiye'deki halk inanışlarının tarihsel kökenini araştırmaktadır. Türklerdeki taşla ilgili inançları, Dinle Tarihi, Din Fenomenolojisi metotları ile tasnif ederek, tahlil ve yorumlarda bulunur. Tanyu'nun fenomenolojik çalışması olan bu eseri onun en önemli ilmi çalışması olarak değerlendirilir.¹¹

Tanyu, Türk dini tarihinde taşla ilgili inançları ele almış, Türk efsanelerinde ve destanlarındaki "kaya", "kutlu kaya", "yada" ve "yağmur taşı"na ait inançları ortaya koyarak tespit etmiştir.¹² Türklerin bu taşlara ait olan inançlarını sözlü ve yazılı edebiyattan faydalanarak dini bir kültür olarak onları arasında yaşadığını, İslami dönemden sonra da yaşamaya devam ettiğini belirtir. Aynı zamanda o, Türkiye dışındaki Türklerin kutsal saydıkları çeşitli taşlar üzerinde de durarak İslam öncesi Türklerde görülen taşla ilgili inançlarla benzerlik kurmaya çalışır.¹³

Tanyu, ilk olarak eski Türklerdeki "kaya" ve "kutsal kaya" fenomen üzerinde durur, bunların Türk dini inancında kutsala nasıl dönüştüğünü belirtir. Ona göre İslam öncesi Türk inancında kayanın insanları koruduğu barındırdığı insanın yaşaması için bir destek olduğu anlayışıyla kutsallık kazandığı vurgulanır. Yine Türkler arasındaki "kutlu kaya" inancının da gökte inen bir ışığın oğuz ilinin mucizevî bir şekilde kurulmasına sebep olduğu ve bu ışık halinde inen nesnenin de taşlaşarak bir kaya haline geldiği, buna da kutlu kaya dendiğini ileri sürer. Kutsal kayanın Türkler arasında milli kültürlerinin bir simgesi olarak kabul edildiği söylenir.¹⁴ Tanyu kutlu kayanın İslam öncesi Türklerde tarihçiler tarafından türeyiş efsanesi şeklinde de kabul edildiğini de belirtir.¹⁵

Tanyu, fenomenolojik tahlil yaptığı bu çalışmada alan araştırmasını yönelerek Türkiye'nin lark beş il ve köylerinde taşla ilgili inançlar üzerinde

11 Bkz. Günay Tümer, "Hocamız Hikmet Tanyu", E. Ü. S. B. E. D, Kayseri 1994, Sayı:5, s. 5.

12 Bkz. Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, A. Ü. I. F. Yay. Ankara 1968, 34-72.

13 Bkz. Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, s. 72-81.

14 Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, s. 35.

15 Bkz. Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, s. 37-38.

durmuştur. Türkiye'nin değişik yerlerinde kutsal olarak görülen taşlar ve bununla ilgili adetler, muhtelif kutsal taşlar, taş inancının kökleri, sebepleri detaylı bir şekilde ortaya koymuştur.¹⁶

Ona göre taş, tarih boyunca hiçbir zaman tapınma kültürünün bir parçası olmamıştır. Burada Tanyu şeytan taşlama fenomeninin ağırlıklı olarak psikolojik bir eylem olduğu örneğini verir. Bu fenomende temel amacın, Tanrının emrine tam bağlılık, her türlü şeytani kötülüğe nefretin somut hale dönüşmesidir.¹⁷ Yine aynı şekilde Tanyu'ya göre mezar taşları ve onların üzerindeki resim ve kabartmalar dahi fenomenolojik değeri çok kıymetli sembolik nesnelerdir.¹⁸ Taş, dini bir fenomen olarak insanlara güç veren, bereket sembolü, tedavi amaçlı kullanılan nesne, Tanrı'nın öfkesi, insanları cezalandırma biçimi şeklinde de temsil edilmiştir.

c) Dağ

Tanyu'nun incelediği bir başka fenomen dinlerdeki "dağ" fenomenidir. O, özellikle eski Türklerdeki dağ fenomeni üzerinde durur. Türk efsanelerinde "kuttag" veya "kutludağ" terimleriyle dağla ilgili bir kültürden bahsedildiğini vurgular. Bunun da Türklerdeki dağ inancının göstergesi olduğunu belirtir.¹⁹ Ona göre eski Türkler, dağların Tanrının mekanı olduklarına inanırlardı. Günümüzde hala eski Türk inanışlarından bir kısmını devam ettiren Türk boylarının da aynı dağ inancını devam ettirdiğini, dağ ruhlarına kanlı kurban ve saç olarak bulgur karıştırılmış süt verdiklerini söyler.²⁰ Dağın kutsallığına inananlar tarafından dağa dua edilir, ondan dilekte bulunulur ve dağa kurban sunulur. Burada bir fenomen olarak dağ ruhuna inanılmakta, dağın kendisinin canlı ve her şeyi duyan bir varlık şeklinde ona tapınılmaktadır.²¹

Türk inancında dağ fenomeni ile Tanrı arasında ilgi kurulmakta, dağlar insanlar gibi kutsal sayılmakta, dağlar Tanrı ile konuşur vaziyette kabul edilmektedir. Tanyu'ya göre Türklerin dağ ve Tanrı arasındaki bu bağlantısından dolayı eski Türklerin yurtlarındaki dağların çoğu Tanrı ile ilgili adlarla anılır.

16 Bkz. Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, s. 197-217.

17 Bkz. Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, s. 172.

18 Bkz. Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, s. 173.

19 Hikmet Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, A. Ü. İ. F. Yay. Ankara 1973, s. 28.

20 Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, s. 30-37.

21 Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, s. 41.

Ayrıca Tanyu, Türk inancındaki dağ fenomeninin günümüz Müslüman Türkler tarafından da Altay, Ötüken ve Tanrı dağ isimlerinde olduğu gibi saygıyla anıldığını vurgular.²²

Hikmet Tanyu, eski Türklerdeki dağ fenomeninin günümüz Türkiye'sindeki fenomenolojik yansımaları hakkında bilgi verir.²³ O, Anadolu'da, Türk atasözleri, soyadları, şiir ve romanlardaki dağ fenomeni üzerinde durarak Türkiye coğrafyasındaki isimlerinden bahseder. Bu dağların eski Yunan'daki adları ile Anadolu'daki isimlendirilmesini karşılaştırarak Türk halk inanışlarındaki dağ fenomeninin köklü bir şekilde varlığını sürdürdüğünü vurgular. O, dağ fenomeninin Türk halk inanışındaki bu etkisinin hep kutsal-la, aşkın olanla irtibat kurulmasından kaynaklandığını belirtir.

Tanyu'ya göre günümüzde Türkiye'de gözlenen dağ fenomeninde, dağla ilgi kurulan nesneler üzerinde durmak gerekir. Zira bu nesnelerin çoğu abartılı da olsa yükseklerde yani dağlarda bulunurlar.²⁴ Ona göre Türkiye'nin çeşitli yerlerinde "dağ-yatır", "dağ-ağaç", dağ-mabet", "dağ-mağara", "dağ-tekke" vb. bağlar kurulmaktadır.²⁵ Fenomenler arasındaki bu ilişkilerin halk inanışlarına yön verdiği kanaati taşımaktadır.

d) Adak

Hikmet Tanyu'nun çalışmalarındaki fenomenolojik yaklaşımların en belirginlerinden olan "Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri" eseri, kurban fenomeninin adak formunu konu edinir. O, bu çalışmada adak konusunu Dinler Tarihi, Din Fenomenolojisi ve Din Psikolojisi bağlamında ele alınması gerektiğinden yola çıkar.²⁶ Tanyu, adak ritüelinin Dinler Tarihinin her safhasında rastlanan bir olgu olarak çoğu kez büyü ile din arasında bir yere sahip olduğunu açıklar. Ona göre adak fenomeninde kişinin kendisinden daha güçlü olan bir kişiyle bağ kurmak, ondan kendisiyle ilgili bir şeyler beklemesi ortaya çıkmaktadır.²⁷

22 Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, s. 43-45.

23 Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, s. 44-77.

24 Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, s. 48.

25 Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, s. 74-75.

26 Hikmet Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara 1967, s. 299.

27 Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, s. 301.

e) Ağaç

Tanyu dinlerde daha çok halk inanışları şeklinde görülen bir başka nesne olarak “ağaç” fenomeni üzerinde durur. Ağaç’ın çeşitli faydaları, estetik özellikleri ve hayatın safhalarını sembolize etmesinden dolayı bütün dinlerin önemle üzerinde durduğu bitki olduğunu belirtir. Bunun yanında ağacın hayatında ötesinde bir ruha sahip olduğuna, dolayısıyla bünyesinde bir güç ve kudretin bulunduğu inanılmış, buna bağlı olarak da ona aşırı saygı gösterilerek kutsiyet izafe edilmiştir.²⁸

Bir fenomen olarak belirli ağaçların kutsallığı inancı, insanları bir ağaç ruhunun bulunduğu düşüncesine götürmüştür. Böylece ağaçların, ağaç ruhları veya ağaç perileri ile ruhlandığına inanılmıştır. Ağacın farklı din ve kültürlerdeki kutsallığı semavi ağaç, insanlık ağacı, hayat ağacı gibi isimler almasına da neden olmuştur.²⁹ Tanyu, farklı Ağaç türlerinin çeşitli milletlerdeki fenomenolojik yansımalarından söz ederek örneklemelerde bulunur. Buna göre afyon ağacının Greklerde uyku ve ölümü sembolize ettiğini, meşe ağacının Cermenlerde kutsal kabul edildiğini belirtir.³⁰ Ona göre eski Türklerde de ağaç, hayatın başlangıcını sembolize eden, Oğuz ilinin gökten inen bir ışık vasıtasıyla varlığını koruduğu için ağaç güç, kudret veya canlı ruhun bulunduğu inanılan bir varlıktır.³¹ Bunun yanında Türklerdeki “kayın ağacı”nın kutsallığı kamların dini tören esnasında yaptıkları danslarda görülmüştür. Türklerin dini tarihleri boyunca ağaca atfettiği kutsallık günümüz Anadolu Türkiye’sinde de çeşitli versiyonları ile kendini gösterir. Eski Türklerde olduğu gibi bir çok yerlerde de çocuğu olmayan kadınların ağaçlara çaput bağlama geleneklerini devam ettirdiği görülür.

f) Ateş

Tanyu’nun dini inanışlardaki fenomenlerinden biri de “ateş”tir. O, ateş fenomeniyle genel anlamda dinlerde kutsallaştırılan, manevi temizlik veya ceza unsuru kabul edilen ve dinlerin karakteristiğine göre farklı sembollerde anlatılan bir kavramı ifade eder. Ateş fenomeninin farklı dini inanışlardaki

28 Hikmet Tanyu, “Ağaç”, TDVİA, Cilt: I, s. 456.

29 Tanyu, “Ağaç”, s. 457.

30 Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, s. 175.

31 Krş. Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, s. 35.

kutsallık boyutunun farklı seviyelerde olduğu, bu dini sistemlerdeki formunun Tanrı, temizleyici, yakıcı vb. şeklinde olduğunu belirtir.³²

Ateş fenomeninin Türk Dini Tarihindeki önemine de vurgu yapan Tanyu, ateşin Türkler tarafından kutsal kabul edildiği, Türklerin eskiden beri ateşe saygı gösterdiğini ve ateşte kutsal bir ruhun olduğuna inandıklarını belirtir. Türkler arasında ateşe tükürmenin, ona kirli şeyler atmanın, su dökmeyin ve tırnak kesmenin kötü davranışlar olduğu söylenir. Tanyu'ya göre Türkler arasında ateşle ilgili atasözlerinin bulunması ve çeşitli törenler esnasında yakılan ateşlerin varlığı yaygın ateş kültürünün bir tezahürü şeklinde algılanır. Ateşin yanacağı yer olan ocak hazırlanırken Anadolu'nun çeşitli yerlerinde dua okunur ve kurban kesilir.³³ Bu kültür de Türk dini tarihi sürecinde ocak kültürü şeklinde Türk halk kültürüne yerleşmiştir.

Tanyu, fenomenolojik metodu Türk halk inanışlarında uygularken folklor, karşılaştırmalı mitoloji, psikoloji, edebiyat, filoloji, etnoloji, etnografi ya gibi bilimlerin mutlaka katkısı olması gerektiğine inanır. O, bu disiplinlerin katkısıyla Türk halk inanışlarındaki dini fenomenler olan; "Gök Tanrı", "Adak", "Ateş", "Ağaç", "Taş", "Dağ" ile ilgili tespitlerin insan üzerindeki etkisinin daha kolay anlaşılacağını belirtir.

Sonuç olarak Hikmet Tanyu'nun fenomenolojisi, hem etnolojik açıdan Türk kültürüne hizmet etmekte hem de genel anlamda Dinler Tarihi araştırmalarına Türk katkısı yapmaktadır. Tanyu'nun çalışmalarında özellikle Türk kültürü ve halk inanışlarında kullanılan metod etnografik fenomenolojidir.

32 Hikmet Tanyu, "Ateş", TDVİA, Cilt: IV, s. 52.

33 Bkz. Hikmet Tanyu, "Türklerde Ateşle İlgili İnançlar", I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C: IV, s. 292-302.